

Etička kritika totalitarizama u papinskim dokumentima

Ivan FUČEK

Sažetak

Etička kritika totalitarizama u papinskim dokumentima želi svratiti pozornost na povijesnu budnost i povijesni tijek tog problema kako je viđen u prvotnim izvorima crkvenog Učiteljstva, isključivo u papinskim dokumentima. Iako »totalitarizam« kao pojam i problem u etiku ulazi istom nakon Drugog svjetskog rata (1945), važno je istaknuti da ga pape vide kao opasnost tamo od g. 1931. Pio XI. upozoruje na opasnost fašističkog, nacional-socijalističkog i marksističko-lenjinističkog oblika totalitarizma. Drugi vatikanski sabor, Pavao VI., napose Ivan Pavao II. nastavljaju istu crtu mišljenja. Klasična u tom postaje enciklika »Centesimus annus« (1991), nakon društveno-političko-gospodarskog sloma službenog komunizma (1989), na poseban način razmatra o njegovim bitnim odrednicama: komunističkoj partiji kao abecedi toga sustava, negaciji objektivne istine, negaciji dostojanstva osobe, negaciji čovjekovih prava, negaciji naravnog zakona, negaciji moralne savjesti itd. Važno je upozoriti da spomenuta enciklika s Drugim vatikanskim saborom kao osnovicu općeg dobra društva-države stavlja dostojanstvo ljudske osobe i obranu njenih prava. Napose se izdvajaju dvije etičke enciklike: Veritatis splendor (1993) i Evangelium vitae (1995). Ova govori o najgoroj vrsti totalitarizma u svijetu, tj. o opće planetarnoj »kulturi smrti« (br. 18–20), koja zahvaća te političko-gospodarski želi vezati sve narode-države. Mnogi autori još nisu svjesni ove kobne univerzalne činjenice.

Uvod

Totalitarizam, kao tipično suvremeni fenomen, ne smije biti zamijenjen ni s idejama ni sa sustavima prošlosti kao, primjerice, despotizmom, apsolutizmom, tiranijom, autokratizmom. O »totalitarnoj državi« počinje se govoriti sredinom dvadesetih godina našega stoljeća. Tim se terminom, naspram »liberalne« države, najprije označivala »nacistička« i »fašistička« država (Hitlerova Njemačka i Mussolinijeva Italija). Totalitarizam, pomoću jedne partije, prisvaja sebi apsolutnu vlast utemeljenu na diktatorskoj ideologiji a u praksi zaštićenoj gustom mrežom špijunaže i terorističkih metoda. Na taj način totalitarna država uspijeva staviti pod svoju kontrolu sve pojave javnog, kulturnog i privatnog života, da strogim, uglavnom represivnim mjerama, spriječi svaku privatnu inicijativu građana.

Govoreći točno, tek nakon Drugog svjetskog rata, od pedesetih godina ovamo, uporaba izraza »totalitarizam« postaje općenita. Njime se obilje-

žavao novi oblik političkog režima, kome su tvorni elementi upravo spomenuti: ideologija, jedna partija, diktatura i teror. U prvom planu se odnosio na marksističko–komunističke režime: na lenjinizam i staljinizam Sovjetske Unije i njenih satelita, Mao–Tse–Tungove Kine i Fidel Castrove Kube.¹

Moja tema glasi: »Etička kritika totalitarizma«. S jedne strane, ovako sročeni naslov je ovdje preopširan: obuhvaća humani i opće religiozni aspekt etike totalitarizma, eventualno i neke inačice u etikama velikih religija. A potom kršćansku etiku s razlikom naglasaka prema protestantskom, pravoslavnom i katoličkom socio–političkom shvaćanju. S druge strane, nisam siguran jesu li dostatno poznati katolički izvori za pravilnu etičku ocjenu totalitarizama. Vođen tim razmišljanjem, odlučio sam se za ovaj drugi put i ograničio isključivo na papinske dokumente, dodavši misao Drugog vatikanskog sabora.

Pod tim vidom kronološki raspored građe obuhvaća tri razdoblja: prije enciklike *Centesimus annus*, *Centesimus annus* kao ključni izvor, te najnovije dvije etičke enciklike. Pođimo redom.

U dokumentima prije »Centesimus annus«

Pape se nisu skanjivali jasno izraziti negodovanje sučelice bilo kojeg oblika totalitarizma, sve tamo od Lava XIII. u *Rerum novarum* (1891), kad se još nije rabio taj izraz, ali jasan govor o nepravednom apsorpiranju ekonomije od države stavom socijalista, koji su huškali siromašne na mržnju protiv bogatih i na pretvorbu privatnih posjeda u zajedničke, u ruci gradske uprave ili državne vlasti.²

Prvi od papa koji se izravno sukobljuje s totalitarizmom je Pio XI. On u tom smislu 26. travnja 1931. upravlja vlastoručno pismo kardinalu Schusteru, nadbiskupu milanskom. Uzima u zaštitu Katoličku akciju od nekorrektnih stavova Mussolinijeva fašizma. Taj se naime, prema poznatom fašističkom geslu Hegelovskog porijekla — »sve u državi, ništa izvan države« — postavljao kao jedini i isključivi odgojitelj talijanske mladeži. »Od-

- 1 Usp. H. Arendt, *The Origin of Totalitarianism*, New York 1951.; A. Del Noce, *Totalitarismo e filosofia della storia*, Bologna 1957.; A. Messineo, *Monismo sociale e persona umana*, Roma 1945.; R. Spiazzi, *Lineamenti di etica politica*, ESD, Bologna 1989.; G. Mattai, *Morale politica*, EDB, Bologna 1971.; R. Spiazzi, *Enciclopedia del pensiero cristiano*, ESD, Bologna 1992.; J. L. Bruguès, »Totalitarismo«, u ID., *Dizionario di morale cattolica*, ESD, Bologna 1994.; G. Talierno, *Centesimus annus: Enciclica fra passato, presente e futuro*, AVE, Roma 1994.
- 2 Lav (Leon) XIII., Enciklika *Rerum novarum*, o stanju radnika, od 15. svibnja 1891., u *Socijalni dokumenti Crkve — Sto godina katoličkoga socijalnog nauka* (uredio i uvod napisao M. Valković), KS, Zagreb 1991., br. 3–12.

više je jasno da je totalitarnost režima i države, koji pod svoju upravu žele staviti čak i vrhunaravni život, očiti apsurd reda i ideja, prava nakaznost.«³

Spomenuti Pio XI., iste godine 29. lipnja 1931., još opširnije i energičnije enciklikom *Non abbiamo bisogno (Nemamo potrebe)*, brani Crkvu od omeđivanja vjerske slobode od totalitarne države fašista, nacionalsocijalista i komunista, s posebnim osvrtom na talijanske okolonosti onoga trenutka. Brani Katoličku akciju kao crkvenu organizaciju a ne političku, pa njena udruženja mladih i sveučilištaraca, protiv monopolizacije javnog života duha i kulture.⁴

Neposredno prije Drugog svjetskog rata u dvjema enciklikama iste godine i istog mjeseca *Mit brennender Sorge*, od 14. ožujka 1937., i *Divini Redemptoris*, od 19. ožujka 1937., Pio XI. nastoji braniti neke ključne vrijednosti: kao slobodu Crkve, te bitna objektivna načela religioznog i moralnog reda. Enciklika *Mit brennender Sorge (Gorućom zabrinutošću)* govori o položaju Katoličke crkve u Hitlerovoj Njemačkoj i protiv nacizma uzdignutog do apsolutne vrijednosti, gotovo do oboženja, s idolatrijskim kultom rase, nacije, države i njena točno određena totalitarističkog oblika. Enciklika brani čistoću vjere u Boga, u Krista, u Crkvu, u Petrov primat. Osuđuje etičke zablude, nepriznavanje naravnog zakona i prava, gdje ljudsko društvo više ne služi čovjeku nego čovjek treba da robuje ideologiji države i njenom isključivo zemaljskom blagostanju.⁵

Enciklika *Divini Redemptoris* proročkim etosom pobija komunističko–boljševički ateizam. Daje jasne odrednice o njegovoj opasnosti, ukoliko je iznutra perverznan, pa se ni na kojem području ne može dopustiti da s njime paktiraju i surađuju oni koji žele spasiti kršćansku civilizaciju. Riječ je i o duhovnom ropstvu, koje je terorizam nametnuo milijunima ljudi.⁶

Drugi vatikanski sabor u konstituciji o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes*, od 7. prosinca 1965., govori o suradnji svih u političkom životu. S jedne strane, zahtijeva »takve pravno–političke strukture koje svim građanima sve bolje i bez ikakve diskriminacije pružaju stvarnu mogućnost da slobodno i aktivno sudjeluju kako pri izradi pravnih temelja političke zajednice tako i pri upravljanju državom, pri određivanju djelokruga i ciljeva različitih ustanova i pri izboru čelnika. Neka se stoga građani sjete da imaju pravo i ujedno dužnost da se služe svojim pravom

3 AAS 23 (1931), 147–148. Usp. J. J. Chevalier, »Fašizam je 'statolatrija'. U njemu prepoznajemo oblike potpuno rimske i sasvim zapadnjačke misli, rukovane brutalnošću vojskovođe, a nakićene — uostalom vrlo površno — hegelijanskim(...)motivima«, u *Les grandes oeuvres politiques. De Machiavel à nos jours*, Paris 1949. (prema tal. pijrvodu *Le grandi opere del pensiero politico*, Bologna 1968., str. 479–480).

4 AAS 23 (1931), 285–312.

5 AAS 29 (1937), 145–167.

6 AAS 29 (1937), 65–106.

glasa u korist općeg dobra«. ⁷ S druge strane, Koncil izravno pobija *totalitarizam*. Pozitivno uzima u obzir da se korištenje rečenih prava, može ipak negdje »privremeno ograničiti radi općeg dobra«, ali »čim se prilike promijene, treba da se što prije ponovno uspostavi sloboda. *Nehumano je da politička vlast zauzima totalitarne ili diktatorske oblike koji vrijeđaju prava osobe ili društvenih skupina*«. ⁸

Papa Pavao VI. u apostolskom pismu *Octogesima adveniens*, prigodom 80. obljetnice Lavova pisma *Rerum novarum*, spominje na jednom mjestu *totalitarizam*, ali ne ide dalje od toga. Veže ga uz marksizam, rekavši: »Pristupajući raznim ideologijama, kršćanin će na izvorima svoje vjere i u nauku Crkve crpsti načela i prikladna mjerila, da ga ne bi zaveo a potom u sebe i zatvorio neki sustav čija će mu ograničenja i *totalitarizam*, ako ih on u korijenu ne primijeti, možda prekasno sinuti pred očima.« ⁹

Kritika totalitarizma u »Centesimus annus«

Enciklika pape Ivana Pavla II., *Centesimus annus*, prigodom stote obljetnice *Rerum novarum*, od 1. svibnja 1991., ključni je dokument i za našu temu. U V. poglavlju pod naslovom »Država i kultura«, po prvi put jedan papinski dokument o *totalitarizmu* govori opširno i sustavno. ¹⁰ O kakvom se tipu totalitarizma radi? Ne više o nacional–socijalizmu, ni o fašizmu, nego o marksističko–lenjinističkom obliku. Zašto? Nije li i taj sistem društveno–političko–gospodarski bankrotirao 1989. godine? Da, barem »ad tempus«. O tome citirana enciklika opširno govori u III. poglavlju, ali s mudrim osvrtom kako ni taj ni drugi totalitarizmi još nisu »sasvim svladani«, štoviše kako »postoji rizik da ponovno ožive«. Stoga Papa izravno poziva sve države na brižnu obnovu suradnje i solidarnosti. ¹¹

Nije slučajno što se Papa najviše zaustavlja na marksističko–lenjinističkom obliku *totalitarizma*. Znano je da mu je Lenjin tvorac i da mu je oblikovao strukturu. Njemu valja »zahvaliti« za tvorbu prve totalitarne

7 Drugi vatikanski koncil, Pastoralna konstitucija *Gaudium et spes*, o Crkvi u suvremenom svijetu, IV. glava: »Život političke zajednice«, br. 75, 1, u: Drugi vatikanski koncil, *Dokumenti* — Latinski i hrvatski, KS, Zagreb 1970., str. 731.

8 *Gaudium et spes*, br. 75, 3.

9 Pavao VI., Apostolsko pismo *Octogesima adveniens*, uzoritom kardinalu Mauriceu Royu, predsjedniku Vijeća za laike i Papinske komisije »Pravda i mir«, prigodom 80. obljetnice enciklike *Rerum novarum*, od 14. lipnja 1971., br. 36, hrv. prijevod u *Socijalni dokumenti Crkve — Sto godina katoličkog socijalnog nauka*, str. 379.

10 Ivan Pavao II., *Centesimus annus*, Lettera enciclica nel centesimo della *Rerum novarum*, služim se tekstom i komentarom: *Lettera Enciclica di S. S. Papa Giovanni Paolo II, L'insegnamento sociale della Chiesa dalla Rerum Novarum ad oggi*. Il testo integrale della nuova Enciclica e della *Rerum Novarum* con introduzione e analisi storica di mons. Franco Biffi, Piemme, Casale Monferrato (AL), 1991., str. 91. sl.

11 *Centesimus annus*, br. 22–29, ovdje br. 29 a).

države u povijesti čovječanstva. A nasljedniku Staljinu za najopasniji oblik totalitarizma na svijetu, osobito nakon objavljivanja novog Ustava od godine 1936., nakon kojega je slijedila »čistka« više milijuna samo članova komunističke partije SSSR–a.¹² Ne samo ideološki nego i politički taj tip totalitarizma, danas pod raznim socijalističkim denominacijama, ostaje trajna rastuća prijetnja i, čini se, ne samo u istočnom dijelu Europe.

Stoga enciklika jasno upozoruje da se takav totalitarizam utjelovljuje u političkom režimu iz temelja protivnom »pravnoj državi«. I argumentira: u pravnoj je naime državi »mjerodavan zakon, a ne slobodna volja ljudi«. ¹³ Zatim izravno dokazuje: Konceptiji pravne države »u moderno se doba usprotivio *totalitarizam*, koji u marksističko–lenjinističkom obliku smatra da su neki ljudi, snagom dubljeg poznavanja zakona društvenog razvitka, ili zbog toga što uživaju posebni klasni položaj, ili jer dotiču dublje izvore kolektivne svijesti, izuzeti od zablude; znači, mogu si prisvojiti vršenje apsolutne vlasti«. ¹⁴

Neki bitni elementi

Komunistička partija. Važno je, prije svega, istaknuti da *Centesimus annus* vrlo dobro uočuje ulogu »komunističke partije«. Ona je specifičan Lenjinov izum. U sebi utjelovljuje »revolucionarnu svijest« radničke klase. Stoga jest i mora biti njen autentični čuvar i nositelj. Radnička je klasa sama po sebi nesposobna za revolucionarnu svijest. Partija joj daje tu svijest, trajno je podržava i raspiruje. Na tome se temelji pravo »partije« da jedina utječe na mase i da provodi »apsolutnu vlast«. Partija je uvjerena da je ona temeljni i autentični nositelj marksističke ideologije. Ona je čuvar povijesti i, prema tome, isključivo i jedino posjeduje »apsolutnu istinu«. ¹⁵ Ona jest i treba da bude Alfa i Omega svega događanja u marksističko–komunističkom sistemu. Ona »upravlja i vodi...srž (ruski »*jadrom*«) političkog sistema državnih i društvenih organizacija«. ¹⁶

Negacija istine. Kritički možemo pitati: na čemu se temelji taj i takav totalitarizam? Na istoj partiji? Da dodemo do točna odgovora, po sebi nije potrebno provesti povijesnu analizu samog fenomena, kome smo već označili neke bitne aspekte. Prema enciklici *Centesimus annus* taj se to-

12 Što se tiče Staljinova Ustava od 1936., usp. I. Fuček, »Diritti e libertà dell'uomo nell'ateismo ufficiale«, u: R. Latourelle (a cura), *Vaticano II, Blanco e prospettive venticinque anni dopo 1962/1987*, vol. 2, Cittadella, Assisi 1987., str. 1270–1299., ovdje str. 1283–1284.

13 *Centesimus annus*, br. 44, 1.

14 *Isto*, br. 44, 2.

15 *Isto*.

16 Usp. I. Fuček, »Marxismo: partito comunista«, u: R. Latourelle e R. Fisichella (dir. da), *Dizionario di Teologia Fondamentale*, Cittadella, Assisi 1990., str. 693–700., ovdje 697. (ovaj leksikon je preveden na: francuski, španjolski, engleski, portugalski).

taltarizam rađa »na negaciji istine u objektivnom smislu«. Znači, objektivna istina ne postoji. Transcendentna istina je utopija sanjara. A ne postoji li transcendentna istina (kojoj, ako je poslušan, čovjek stječe svoj puni identitet), onda više ne postoji nijedno sigurno načelo koje bi jamčilo ispravne odnose među ljudima. Onda interes klase, skupine, kolektiva, nacije, neizbježno suprotstavlja jedne protiv drugih i uzrokuje terorizam, revolucije, ratove. Ne priznaje li se transcendentna istina, tada trijumfira snaga moći, pa svak do zadnjih mogućnosti nastoji iskoristiti sredstva kojima raspolaže radi nametanja vlastita poimanja i vlastitih ciljeva, bez obzira na temeljna prava drugih. Prema tome, čovjeka se poštuje onoliko koliko ga se može svesti na sredstvo da njime netko (osoba, kolektiv, sustav) manipulira i sebe potvrđuje.¹⁷

Negacija osobe. Papa ide još dalje. Ako se totalitarizam rađa »na negaciji istine u objektivnom smislu«, postavlja se dublje pitanje: gdje potražiti korijen takvome stavu? Korijen je »u negaciji transcendentnog dostojanstva ljudske osobe, vidljive slike nevidljivoga Boga, koja je upravo stoga, snagom vlastite naravi, subjekt (nosilac) prava. Ta prava nitko ne može gaziti: ni pojedinac, ni skupina, ni klasa, ni nacija, ni država. To ne smije činiti ni većinski dio društvenog tijela, postavivši se eventualno protiv manjine, da je potisne na rub, potlači, iskoristi ili čak uništi«.¹⁸

Negacija čovjekovih prava. Riječ je o urođenim neotuđivim pravima čovjeka, bilo bitnima bilo manje bitnima, koje svatko ima poštivati. Ali totalitarna država to ne čini. Ustvari država ne priznaje ništa apsolutno, osim samu sebe: država je potpuno i jedino apsolutna, tako da su svi u državi isključivo »za državu«. Država je vrhunsko zajedničko dobro »*bonum commune absolutum*«. Od nje građani primaju sva prava utvrđena pozitivnim zakonima. Dakle, čisti pravni pozitivizam, jer ne postoji nikakvo »naravno pravo«. Naime, po Marxu, čovjek samim rođenjem nema u sebi ništa apsolutno. Postoji samo pozitivno pravo koje građanima daje i priznaje totalitarna država.¹⁹ Reciprocitet je u tome što građani imaju za to biti zahvalni i stoga vjerno služiti državi, ne država njima. U tome je i dostojanstvo građana. Pa što su vjerniji podanici, što su više postali »društvo«, »kolektiv«, to su odličniji članovi države.²⁰ Dakako da se takav

17 *Centesimus annus*, br. 44, 2.

18 *Isto*.

19 Usp. I. Fuček, »*Marxismus huius temporis in potestate constitutus de iuribus et libertatibus hominum*«, u: *Periodica de re morali, canonica, liturgica* (PUG Roma), vol 72 (1983), str. 273–308.

20 Dakako da je takva ideologija iz temelja protivna katoličkoj nauci o općem dobru. Toma Akvinski zajedničko dobro vidi kao zadnju metu zajednice, zajedničku sreću u kojoj svatko nalazi vlastito ostvarenje kao »dio u cjelini«. Naprotiv, Marx ne može govoriti o zajedničkom dobru, osim u smislu identifikacije svakog dobra s tim vrhovnim dobrom. A čovjek je onda podoban za zajedničko dobro kad se poistovjećuje s mentalitetom zajednice, kad se u njoj utopi, dakako, ne kao »dio u cjelini« nego ukoliko postane »čovjek–zajednica«; mi bismo rekli običnim jezikom, kad postane neosobni kotač u stroju kolektiva. (Usp. R. Spiazzi, *Enciclopedia*, str. 806–808.)

nauk potpuno protivi kršćanskoj antropologiji koja uči da su čovjekova prava usadena u narav osobe. A usadio ih je Stvoritelj. Stoga su ona prije svakog društva, države i pisanog zakona. Pa ih neki i zovu »predruštvenim«, »preddržavnim« i »predzakonskim« pravima.²¹ Država, društvo, kolektiv imaju poštivati i promicati ljudska prava, ali nemaju nikakve vlasti da ih ograniče i njima manipuliraju. Ta se prava ne mogu dokinuti, kao što se ne može dokinuti sam čovjek — »animal rationale«.²²

Negacija naravnog zakona. Proizlazi iz negacije istine, dostojanstva osobe i njenih prava: »čovjek–kolektiv« ili »čovjek–društvo« nema unutar svog ljudskog bića ništa što bi se moglo nazvati apsolutnim. Štoviše, čovjek je sam po sebi u svojoj nutrini potpuno »prazan«, bez urođenog naravnog zakona, bez urođene moralne savjesti, bez čovjekovih urođenih prava, bez ičega, prije nego mu društvo daruje što mu ima dati: zakon, pravo, slobodu, norme djelovanja i sve ostale »objektive njegove osobnosti«, koje su, dakako, posve pozitivnog i pozitivističkog značaja. Sve čovjekovo unutarnje »bogatstvo«, ako koje ima, dolazi od zajednice (partije, kolektiva, društva); shvaćeno je kao nešto »dodatno«, dakle, ne »bitno po prirodi«, nego darovano.²³

Negacija moralne savjesti. Moralna savjest (Gewissen), slično ostalim sadržajima etičkog reda, u totalitarizmu ima sasvim osobito značenje. Ona nastaje i razvija se u strogom odnosu preko kolektiva kojega je pojedinac samo ćelija. Ne može biti drukčije nego da savjest bude ogledalo konkretnog društvenog ambijenta, vrlo značajan *glas* društva koji se javlja ili očituje u spoznaji odgovornosti pojedinca sučelice zahtjevima društva kojega je dio. Savjest je »zvučnik« kroz koji se cjelina društva javlja i govori. Ta je cjelina normativni kriterij, etički imperativ. Ono što je u klasično filozofsko–teološkoj predaji bio »naravni zakon« u sučeljenju sa savješću, to je društvo (kolektiv, država) u totalitarizmu.²⁴

Enciklika *Centesimus annus* u tom vidu ne obrađuje druge etičke elemente, nego ih pretpostavlja poznatima iz drugih dokumenata kao: moralno dobro i moralno zlo, slobodu uopće, vjersku slobodu, odgovornost, rad i slično. No iz rečenoga je bjelodano da totalitarizam iz korijena protuslovi kršćanskom poimanju čovjeka kao etički slobodnom i odgovornom subjektu.

21 I. Fuček, »Giustizia«, u: *Dizionario di Teologia Fondamentale*, dir. da R. Latourelle e R. Fisichella, Cittadella, Assisi 1990., str. 491–517., ovdje str. 506–507.

22 Usp. Päpstliche Kommission »Iustitia et pax«, *Die Menschenrechte. Texte von Johannes Paul II. (October 1978–Dezember 1979)*. Dargelegt von G. Filibeck, Vatikanstadt 1982.

23 Usp. I. Fuček, »Dostojanstvo ljudske osobe u današnjem ateizmu«, u: *U službi čovjeka. Zbornik Nadbiskupa–metropolite Dr. Frane Franića*, Crkva u svijetu, Split 1987., str. 89–121., ovdje 107.

24 *Isto*, str. 114.

Globalna ocjena

Osim već etičko–kritički rečanoga, na temelju enciklike *Centesimus annus*, treba da iznesemo još neke njezine poruke. Ukoliko totalitarizam na ljestvici vrijednosti na prvo mjesto stavlja »zemaljske apsolute«, u izravnoj je opreci s kršćanstvom, točnije, on »niječe Crkvu«. Fašističkom totalitarizmu je prva vrijednost država–nacija: »sve u državi, ništa izvan države«. Nacističkom totalitarizmu je osnovno rasno jedinstvo utemeljeno na krvnom srodstvu. Komunistički se totalitarizam zasniva na svijesti klase, utjelovljene u svome nositelju i protagonisti: komunističkoj partiji. Kršćanstvo, naprotiv, poznaje i priznaje jednog Apsolutnog Boga Stvoritelja i Njegova utjelovljenog Sina Isusa Krista Spasitelja. U jedinstvu s Bogom i u ovisnosti o Bogu, o njegovoj Istini i njegovom Zakonu, kršćanstvo priznaje čovjeka kao Božju vidljivu »sliku i priliku« na zemlji, sposobna »da spozna i ljubi svoga Stvoritelja«. ²⁵

U vezi s tim *Centesimus annus* doslovce piše: »Država, ili partija, koja smatra da u povijesti može ostvariti apsolutno dobro pa se uzdiže nad sve vrijednosti, ne može podnijeti isticanje objektivnog kriterija dobra i zla izvan volje upravljača, jer taj, u određenim okolnostima, može poslužiti za prosudbu njihova ponašanja.« ²⁶ Enciklika, dalje, ocjenjuje kulturu i praksu totalitarizma kao »nijekanje Crkve«, doslovce: »Sve ovo dosada rečeno tumači zašto totalitarizam nastoji srušiti Crkvu ili je barem podložiti i učiniti oruđem svoga ideološkog aparata.« ²⁷

Ali »totalitarna država ide i za tim da u sebi utopi naciju, društvo, obitelj, vjerske zajednice i (dakako) same osobe. Braneci svoju slobodu, Crkva brani osobu, koja više treba da se pokorava Bogu nego ljudima (usp. Dj 5,29), brani obitelj, razne društvene organizacije i naciju, sve stvarnosti koje uživaju vlastito područje autonomije i suverenosti.« ²⁸

Princip totalitarne države, dakle, u dijametralnoj je opreci s načelom, nekoliko puta izrečenim i na Drugom vatikanskom saboru, tj. da je ljudska osoba u svom dostojanstvu počelo, središte svega javnog događanja. Ukoliko je shvaćena u obuhvatnosti svojih prava, ona je polazište, točka susreta i deontološki kriterij političkog, gospodarskog i društvenog poretka i djelovanja. »Iz društvene čovječje naravi je očito da su rast ljudske osobe i razvoj samoga društva ovisni jedno o drugome. Počelo, naime, subjekt i svrha svih društvenih ustanova jest i mora biti ljudska osoba, jer ona po samoj svojoj naravi u svemu ima potrebu društvenog života. Društveni, dakle, život nije čovjeku nešto pridodano.« ²⁹

25 *Gaudium et spes*, br. 12, 2.

26 *Centesimus annus*, br. 45, 1.

27 *Isto*.

28 *Isto*, br. 45, 2.

29 *Gaudium et spes*, br. 25, 1.

Primat i središte ljudske osobe time relativira svaki politički sustav i samu politiku pa snažno naglašava njihovu *funkciju služenja*. U tom smislu Crkva vidi i »opće dobro društva«, za koje Deklaracija *Dignitatis humanae* o vjerskoj slobodi kaže da se »sastoji u najvećoj mjeri u zaštiti prava i dužnosti ljudske osobe«. ³⁰ A *Gaudium et spes* zahtijeva da »društveni poredak i njegov razvitak moraju uvijek imati za cilj dobro osoba«. Zašto? Jer »red stvari treba da se podredi osobnom redu, a ne obratno«. ³¹

Kršćanin kao prototip tog služenja čovjeku kao osobi nalazi u Isusu Kristu. On je sebe posvjedočio kao »Sluga Božji« (Iz 49–55), u poslušnosti do smrti na križu (Mk 14,24; Mt 26,28). Vjera u Krista snažno poziva i potiče kršćanina da pridonese svojoj političkoj zadaći uvijek s većim naglaskom na značaj darivanja i zauzimanja, solidarnosti i ljubavi, odricanja i žrtve. U tom smislu je ponovno jasno da ne promovira ljudsku osobu i njeno dostojanstvo niti joj učinkovito služi ona politika koja joj ne daje dovoljno prostora slobode, koja joj sužuje područje prava, koja podmeće građanima ono što treba da odluče.

Četiri subjekta prava treba da su uvijek zaštićena: pojedinac, obitelj, politička zajednica i zajednica vjerujućih u Krista — Crkva, ustanovljena ne od ljudi, nego izravno od Boga preko Isusa Krista. Prema tome Crkva je vrhunaravna zajednica, utemeljena na vrhunaravnom cilju, a taj se postiže vrhunaravnim sredstvima. Analogno država treba da je otvorena i prema ostalim religijama, sa stavom aktivnog promicanja dijaloga među njima.

Totalitarizam u etičkim dokumentima stoljeća

Nećemo pogriješiti ako dvije etičke enciklike pape Ivana Pavla II. nazovemo »dokumentima stoljeća«. Prva je naslovljena *Veritatis splendor — Sjaj istine*, od 6. kolovoza 1993. ³² Druga nosi naslov *Evangelium vitae — Evanđelje života*, od 25. ožujka 1995. ³³ Prva hoće položiti temelje koncilski obnovljene moralne teologije, ne samo fundamentalne nego i specijalne; ne želi samo upozoriti na točna načela nego ulazi i u široku primjenu — sve do gospodarskog i političkog događanja. Druga enciklika sveobuhvatnim tumačenjem osnovnih zasada ljudskog života, ne ograničuje se tek na pitanje pobačaja i autanazije (kako se izražavaju neupućeni), nego obuhvaća cjelokupnu problematiku bioetike, ukoliko se ova odnosi na

30 Drugi vatikanski koncil, »Deklaracija *Dignitatis humanae* o vjerskoj slobodi, od 7. prosinca 1965., br. 6,1, u *Dokumenti* — Latinski i hrvatski, KS, Zagreb 1970., str.477.

31 *Gaudium et spes*, br. 26, 3.

32 Ivan Pavao II., Lettera enciclica *Veritatis splendor* circa alcune questioni fondamentali dell'insegnamento morale della Chiesa, Lib. ed. Vaticana, Città del Vaticano 1993.

33 Ivan Pavao II., Lettera enciclica *Evangelium vitae* sul valore e l'invulnerabilità della vita umana, Lib. ed. Vaticana, Città del Vaticano 1995.

ljudski život od začeća do smrti. Prva je biblijsko–filozofskog sadržaja, pa joj je jezik, osobito u drugom poglavlju, težak i poprilično nerazumljiv za nestručnjake. Druga enciklika je znanstveno–pastoralna, a stil joj je jednostavan, blizak svakome tko se zanima, bez visoko–školske spreme. Prva enciklika donosi plod mnogogodišnjeg teološkog savjetovanja, stručnog razmišljanja i monografskih radova. Druga je plod redovitog Učiteljstva čitave Crkve, ukoliko su biskupi svih kontinenata zajedno s Papom o životu čovjeka kazali svoju autentičnu riječ; svakako velika novost, neobičajena za papinske enciklike.

Veritatis splendor

U trećem poglavlju od broja 98. do 101. govori o tome: koju ulogu treba da ima moral u obnovi društvenog i političkog života. Ustvari se radi o primjeni nekih temeljnih etičkih načela iz drugog poglavlja, ali i određenog ponavljanja brojeva 44. i 45. iz enciklike *Centesimus annus*. Tako, na primjer, prenosi dugi citat o nastajanju i korijenu totalitarizma iz broja 44.: »Totalitarizam se *rađa* na poricanju istine u objektivnom smislu: ako ne postoji transcendentna istina, slušajući koju čovjek stječe svoj identitet, onda ne postoji nikakvo sigurno načelo koje bi jamčilo pravedne odnose među ljudima (...), onda vlada sila moći (...). *Korijen* modernog totalitarizma treba prepoznati u poricanju transcendentnog dostojanstva čovjeka, vidljive slike nevidljivoga Boga.«³⁴

Tako i enciklika *Veritatis splendor* jasno kaže da totalitarizam niječe istinu. Dapače, on niječe trostruku istinu.³⁵

Prvo, totalitarizam niječe istinu u *objektivnom smislu o etičkom dobru i etičkom zlu*, »ne odnoseći se samo na općenite stavove, nego i na točno određena ponašanja i konkretne čine koji ravnaju društvenim, gospodarskim i političkim životom.«³⁶

Drugo, totalitarizam niječe istinu o *Bogu vrhovnom Dobru, Stvoritelju i Otkupitelju*. Vrhovno Dobro i etičko dobro susreću se u istini čovjeka od Boga stvorena i po Njegovu Sinu otkupljena. »Samo je na toj istini mo-

34 *Veritatis splendor*, br. 99, 1.

35 Usp. G. Concetti, »La morale al servizio dell'uomo e del progresso della società«, u: *Veritatis Splendor. Lettera Enciclica di Giovanni Paolo II. Testo con commenti di AA.VV.*, a cura di G. Concetti, Vivere In, Roma 1994., 151–172.; B. Fraling, »Freiheit und Gesetz«. Gedanken zur Enzyklika »Veritatis Splendor«, u: *Moraltheologie im Abseits? Antwort auf die Enzyklika »Veritatis Splendor«*, (*Quaestiones Disputatae*, 153), Hg. D. Mieth, Herder, Freiburg–Basel–Wien 1994., 129–143.; H. Hunde, »Il rinnovamento sociopolitico«, u: *Veritatis Splendor. Testo integrale e commento filosofico–teologico*, a cura di R. Lucas Lucas, San Paolo, Cinisello Balsamo 1994., 375–381.; D. Tettamanzi, »La morale e il rinnovamento della vita sociale e politica«, u: *Veritatis Splendor. Atti del Convegno dei Pontifici Atenei Romani. 29–30 ottobre 1993*, Vaticana, Città del Vaticano 1994., 72–96.

36 *Veritatis splendor*, br. 99, 2.

guće izgraditi obnovljeno društvo i razriješiti složene i teške probleme što ga potresaju, a među kojima prednjači potreba da se pobijede najrazličitiji oblici totalitarizma, kako bi se otvorio put autentičnoj slobodi osobe.«³⁷

Treće, totalitarizam niječe *istinu o čovjeku, ukoliko treba da je otvoren prema Bogu*, također na gospodarskom i političkom polju.

Na *gospodarskom polju* služi se nizom smicalica, ponašanja i čina koji se kose s ljudskim dostojanstvom. Postoje mnogi »ideološki, trgovinski ili totalitarni razlozi koji dovode do podjarmljivanja ljudskih bića, do nepriznavanja njihova ljudskog dostojanstva, do njihove kupnje, prodaje i razmjene kao da su roba. Nasiljem svesti osobe na predmet upotrebne vrijednosti ili na izvor zarade grijeh je protiv njihova dostojanstva i njihovih temeljnih prava.«³⁸

Na *političkim polju* gaji načela transcendentne vrijednosti ljudske osobe, objektivne etičke zahtjeve potrebne za normalno funkcioniranje države. Tako »izostaje sam temelj političkog suživota, što pomalo poljuljava, ugrožava i na rasap osuđuje sav društveni život.«³⁹ Nije se, stoga, čuditi ako više nema istinitosti u odnosima onih koji vladaju i onih nad kojima se vlada, ako nema prozirnosti u državnim službama, nepristranosti u služenju javnoj stvari, ako nema poštivanja prava političkih protivnika, nego među njima nastaje mržnja do istrebljenja, ako se ne štite prava optuženih od naglih procesa i osuda, ako nestaje pravedna i poštena upotreba državnog novca, ako se ne odbace dvojbena ili nedopuštena sredstva da se pod svaku cijenu osvoji, zadrži i poveća vlast.⁴⁰

Postoji, dakle, golema opasnost od spoja između takozvane »demokracije« i »etičkog relativizma, koji građanskom društvu oduzima svako sigurno moralno uporište i još ga temeljitije lišava prepoznavanja istine«. Tu se *Veritatis splendor* i opet poziva na *Centesimus annus*, br 46: »Ako ne postoji nikakva krajnja istina što vodi i usmjeruje političko djelovanje, onda se ideje i uvjerenja mogu lako skrenuti na dobrobit vlasti. Kao što pokazuje povijest, demokracija bez vrijednosti lako se pretvori u otvoren ili podmukao totalitarizam, kako pokazuje povijest.«⁴¹

37 *Isto*, br. 99, 1.

38 *Isto*, br. 100.

39 *Isto*, br.101, 1.

40 *Isto*.

41 *Isto*. Totalitarizam je naopako okrenuta religija, sistematsko protivljenje istini ljudske osobe, slobodi, temeljnim pravima čovjeka. S druge strane, »moral — koji se zasniva na istini i koji se u istini otvara za autentičnu slobodu — na izvoran, nezamjenljiv i izuzetno vrijedan način služi ne samo pojedinačnoj osobi i njenom rastu u dobru, nego i društvu i njegovu pravom razvoju« (*Nav. dj.*, br. 101, 2).

Evangelium vitae

Ta enciklika gradi na dvostrukoj dokaznoj strukturi: na snazi razuma i snazi vjere. Otvoreno i čvrsto nastupa protiv kulture smrti u suvremenoj državi, koja želi biti »pravna država«, ali u kojoj se, na žalost, »snaga razuma« često zamijenjuje »razumom snage«. ⁴²

Razlažući motive i uzroke izopačene ideje slobode, ⁴³ *Evangelium vitae* pokazuje mnogostruke uzroke koji uvjetuju odluku protiv života. Tema o »ljudskim pravima« postaje teško paradoksalna; s jedne strane ih se na sva usta izvikuje, s druge ih se najgrublje gazi. ⁴⁴ »U takvom poimanju slobode, društveni suživot je duboko izopačen«: apsolutni relativizam u političkim i državnim razmjerima dopušta poigravanje s pravom na život. Enciklika ima u vidu farizejsko »poštivanje« zakona koji dopuštaju po- bačaj i eutanaziju, a izglasavaju se prema »takozvanim demokratskim pravilima«.

Radi se o novom teškom obliku demokratskog totalitarizma u kojemu prevladava viđenje »demokracije« nepravilno kao neki apsolutni cilj, pa se zakoni izglasavaju i nameću snagom većine. Vrijedi ono što odlučuje većina, uključivši i prvo od svih temeljnih prava, to jest »pravo na život«; doslovce: »Tada je *sve podložno sporazumu, sve je podložno pregovoru*: također i prvo od osnovnih prava, pravo na život. To je ono što se ustvari upravo događa na političkom i državnom području: izvorno i neotuđivo pravo na život dovodi se u pitanje ili niječe na temelju nekog parlamen- tarnog glasa ili volje jednog makar većinskog dijela pučanstva. To je žalo- stan rezultat relativizma koji neosporno vlada: 'pravo' prestaje biti tak- vim, jer više nije čvrsto utemeljeno na nepovredivom dostojanstvu osobe, nego se podvrgava volji jačega. Na taj način demokracija, na sramotu svo- jih pravila, korača putem suštinskog totalitarizma. Država više nije 'zajed- nička kuća' gdje svi mogu živjeti po načelima suštinske jednakosti, nego se pretvara u *tiransku državu*, koja sebi prisvaja pravo da raspolaže živo- tom slabijih i onih bez obrane, od još nerođenog djeteta do starca, u ime javne koristi, koja, u stvarnosti, nije drugo doli interes nekih.« ⁴⁵

Napominjemo da načelo »većine« u kršćanskoj etici nikad i ni u kak- vom društvu ne može postati pravilo za ravnanje. Etički se kriteriji ne oblikuju većinskim izglasavanjem, nego se temelje na naravi dostojanstva ljudske osobe, poštujući je od prvog do zadnjeg trena njezina zemaljskog života. Sapienti sat.

42 Služim se hrvatskim prijevodom: Ivan Pavao II., *Evangelium vitae — Evandjelje života*, enciklika o vrijednosti i nepovredivosti ljudskog života, KS, Zagreb 1995., br. 19, 1.

43 *Evangelium vitae*, br. 18–20.

44 *Isto*, br. 19, 4. Među inim: »Sloboda niječe samu sebe, sama se uništava i sprema se na uništenje drugoga kad ne priznaje i više ne poštuje svoju *sastavnu vezu s istinom*.«

45 *Isto*, br. 20, 1–2.

Zaključak

Etička kritika totalitarizama u papinskim dokumentima je s pravom neumoljiva. Ti nas dokumenti postupno vode u krešendo totalitarizama: od fašizma, nacional–socijalizma, marksizma–lenjinizma, do ovog najnovijeg, čini se, i najopasnijeg, o kome govori enciklika *Evangelium vitae*, a koji, vjerujem, mnogi još nisu ni opazili. Čini se kao da sve »demokracije«, sada još pothranjivane demografskim problemom sa konferencije u Kairu g. 1994., pa u Pekingu g. 1995., boluju od toga virusa. S takvim svjetonazorima zaista »država više nije 'zajednička kuća' gdje svi mogu živjeti po načelima suštinske jednakosti, nego se pretvara u *tiransku državu*, koja sebi prisvaja pravo da raspolaže životom slabijih i onih bez obrane, od još nerođenog djeteta do starca, u ime javne koristi, koja, u stvarnosti, nije drugo doli interes nekih«.

Svaki od totalitarizama ruši temeljne vrijednosti ljudske osobe i normalno slobodnog ljudskog života, zapravo ruši zajedničko dobro. A ovaj posljednji, poprima svesvjetske dimenzije, propagiran svim komunikacijskim medijima i potpomognut, dapače, forsiran gigantskim financijskim sredstvima, pa onoj državi koja ne uđe u taj sotonski »anti life mentality«, u koncert »kulture smrti«, bit će uskraćena financijska i druge pomoći. Takva zemlja će se naći osamljena, izolirana.

Kršćanin je usađen u pashalni misterij. Spreman je s Kristom podnašati i nepravdu u ograničenju i gaženju svojih najosnovnijih prava. Ali on zna da autoritet vlasti, koji u skrajnjoj liniji dolazi od Boga, nije apsolutan: ograničen je etičkim obvezama. On zna da izopačeni autoritet vlasti sam sebe izručuje Božjem sudu koji će ga neminovno oboriti u za to određeni dan (Dn 7,11). On zna da će vlast, koja se udružila s moćima opacine, s njima zajedno propasti.

ETHICAL CRITICISM OF TOTALITARIANISM IN PAPAL DOCUMENTS

Ivan Fuček

Summary

The ethical criticism of totalitarianism in papal documents wishes to draw attention to the historical alertness and the historical course of this issue as it is seen in the primary sources of Church teachings, exclusively in papal documents. Although »totalitarianism« as a concept and a problem appeared in ethics only after World War II (1945), it must be stressed that the popes had considered it a danger as early as in 1931. Pius XI pointed out the dangers of totalitarisms of the Fascist, Nazist, and MarxianLeninist types. The Second Vatican Council, Paul VI, and especially John Paul II continued along the same lines. A classical document in this respect is the encyclic »Centesimus annus« (1991) which was issued after the collapse of official Communism (1989) and deals with its essential elements: the Communist party as the alphabet of this system, negation of objective truths, negation of personal dignity, negation of human rights, negation of the natural law, negation of moral conscience, etc. It is important to mention that this encyclic, as well as the Second Vatican Council, considers human dignity and defense of human rights as the foundation of common good of society and state. Two other encyclics should also be pointed out too: »Veritatis splendor« (1993) and »Evangelium vitae« (1995). The subjects of the latter is the most evil totalitarianism of all, i. e. the ubiquitous »culture of death« (No. 1820) which involves all nations and states binding them together in a political and economic manner. Many authors are not yet aware of this fatal global fact.